

УДК 378.011.3-051:373.3]:376

Оксана Плужник

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

В статті здійснено теоретичний аналіз поняття «толерантність» в загальному та педагогічному значенні, розглянуто основні її сфери. На основі аналізу сформовано групи толерантностей, які є ключовими у підготовці майбутніх учителів початкової школи. Підкреслено, що впровадження інклюзивної освіти є важливим кроком на шляху формування толерантного ставлення до дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку, але в той же час потребує належної підготовки майбутніх учителів до діяльності в таких умовах. З'ясовано, що формування толерантності у студентів передбачає цілеспрямовану і обґрунтовану побудову педагогічного процесу, вибір змісту, дидактичних засобів і методів навчання.

Ключові слова: толерантність, терпимість, інтеграція, інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, психодрама.

В статье осуществлен теоретический анализ понятия «толерантность» в общем и педагогическом значении, рассмотрены основные ее сферы. На основе анализа сформированы группы толерантностей, которые являются ключевыми в подготовке будущих учителей начальной школы. Подчеркнуто, что внедрение инклюзивного образования является важным шагом на пути формирования толерантного отношения к детям с особенностями психического и физического развития, но в то же время требует надлежащей подготовки будущих учителей к деятельности в таких условиях. Выяснено, что формирование толерантности у студентов предусматривает целенаправленное и обоснованное построение педагогического процесса, выбор содержания, дидактических средств и методов обучения.

Ключевые слова: толерантность, терпимость, интеграция, инклюзивное образование, дети с особыми образовательными потребностями, психодрама.

The article presents a theoretical analysis of the concept of «tolerance» and considers the main areas. Based on the analysis of groups of tolerance, which are key in the training of future primary school teachers. Stressed that the implementation of inclusive education is an important step towards the formation of a tolerant attitude to children with special mental and physical development, but at the same time demands adequate preparation of future

teachers to work in such conditions. It was found that the formation of tolerance among students provides focused and informed construction of educational process, choice of content, teaching materials and teaching methods. In particular, attention is focused on the method of psychodrama, which develops a tolerant mindset and activities of the future teachers.

Key words: *tolerance, integration, inclusive education, children with special educational needs, psychodrama.*

На всіх етапах свого розвитку людське суспільство переживало різне ставлення до осіб, у яких були ті чи інші порушення фізичного або психічного розвитку. Характер ставлення суспільства до них залежав від багатьох факторів, в тому числі від економічних, політичних, моральних, релігійних і філософських поглядів, а також від рівня розвитку освіти, охорони здоров'я, науки і культури в цілому.

Дослідження ставлення держави і суспільства до осіб з порушеннями психічного чи фізичного розвитку від античних часів до наших днів дозволило виділити різні періоди еволюції, які характеризуються як шлях суспільства від ненависті й агресії – до терпимості, партнерства та інтеграції. В кінці ХХ століття боротьба проти дискримінації в європейських країнах сприяла формуванню нової культурної норми – поваги до людських відмінностей і особливостей. На наш погляд, повага до «відмінностей» людини (фізичних, психічних, статевих, вікових тощо) неможлива без сформованості толерантного ставлення до неї, що є досить актуальним в період інтеграції України в загальноєвропейський освітній простір і впровадження інклюзивної освіти.

Аналіз науково-педагогічної, філософської та психологічної літератури свідчить, що вивченню проблеми виховання толерантності у молоді присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів. Вивченню проблеми толерантності з позицій гуманістичної філософії присвятили свої праці М. Бердяєв, М. Бубер, Ф. Вольтер, В. Золотухін, В. Лекторський, К. Роджерс, В. Сухомлинський, К. Ушинський; з позицій педагогіки і психології толерантності – О. Асмолов, О. Грива, І. Зязюн, О. Клепцова, А. Погодіна, В. Шалін. Різні аспекти формування толерантності знайшли своє відображення в роботах таких сучасних дослідників як І. Бех, Я. Довгополова, О. Дубасенюк, І. Палько, О. Савченко, О. Сухомлинська, Б. Ясько та інші.

Впровадження інклюзії в освітній простір України підкреслює, що дослідження проблеми виховання толерантності молодого покоління не викликає сумніву і потребує детальнішого вивчення.

Мета написання статті полягає у зосередженні уваги на проблемах підготовки вчителів початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти, зокрема у формуванні у них толерантного ставлення до дітей з особливим освітніми потребами.

Постановка завдання. Розглянути суть поняття «толерантність» та можливі шляхи її формування у майбутніх учителів початкових класів, зокрема, шляхом використання методу психодрами.

Останнім часом, в педагогічній літературі все частіше зустрічається термін «толерантність», який характеризує професійну діяльність вчителя-вихователя з позиції дитиноцентризму та гуманістичної педагогіки.

Поняття «толерантності» (з латинської *tolerantia*) часто трактується як терпимість. Однак, ця категорія у процесі історико-культурного розвитку отримала деякі зміни, що пов'язані, перш за все, зі зміною міжособистісних відносин у суспільстві.

Так, професор В. Шалін розуміє толерантність як терпимість до чужих думок, вірувань, поведінки; як повагу або визнання рівності інших; відмову від домінування чи насильства. Інакше кажучи, постійні, цілеспрямовані зусилля для створення такого інформаційного поля, яке б культивувало в людині і суспільстві настанову на самообмеження, злагоду та співробітництво, на емоційну мобілізацію на злагоду культур [6, с. 8–10].

Поняття «толерантність» ще можна визначити як добре ставлення особистості, групи, спільноти до «іншого», «чужого». Толерантність – це мистецтво співіснувати у світі різних людей та ідей, здатність мати права та свободи, не порушуючи прав та свобод інших людей. Толерантність можна охарактеризувати як спосіб взаємодії, який зорієнтований на самопізнання, саморозвиток, визначення меж самоідентифікації, що сприяє гуманізації суспільства, співпраці з людьми, які відрізняються зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями чи вірою. Для кожної людини «важливо було б навчитися знаходити відмінність у спільному та спільне у відмінному, не сприймати відмінність як недолік» [1, с. 137].

Досить глибоким є розуміння даного поняття академіком О. Савченко, яка вважає толерантність ознакою майстерності вчителя, його педагогічної культури, його позиції як людини. На думку вченої, «толерантність педагога – це передусім його життєва позиція. Він має усвідомити, що толерантність є соціальною та індивідуальною цінністю не тільки освіти, а й суспільства загалом. Тоді толерантна позиція педагога проявлятиметься у повсякденних вчинках, словах, що створюють освітній простір, у якому він працює з дитиною». Про наявність у педагога толерантної позиції свідчить таке: «Толерантний педагог готовий проявити терпіння, він налаштований на те, щоб не принизити дитину, не зламати її, побачити та прийняти її особливості й пристосуватися до них, спрямований на пошук шляхів корекції проблем розвитку вихованців, розв'язання конфліктів у дитячому колективі» [5, с. 6].

Схожою є думка академіка І. Беха, який вважає важливою ознакою толерантності вчителя – гуманістичне ставлення до дітей, що охоплює: педагогічну любов до учнів, зацікавленість у їхній долі; оптимістичну віру в дитину; співробітництво, майстерність спілкування; відсутність прямого

примусу; пріоритет позитивного стимулювання; терпимість до дитячих недоліків [2, с. 74].

Як гармонію всередині самої людини, що виникає від взаємозв'язку зі світом зовнішнім (суспільством, оточуючими, державним устроєм тощо) розуміє толерантність Б. Ясько. Автор відмічає, що осягаючи основи толерантності, людина позбавляється причин агресії, болісних станів, страху, тривоги. Наслідком оволодіння толерантністю є – інтернаціоналізм, терпимість до оточуючих, доброзичливість [7].

Зважаючи на досить широке значення поняття толерантності, вважаємо за необхідне охарактеризувати наступні сфери толерантності, які виділив соціолог М. Мацковський:

- гендерну толерантність – неупереджене ставлення до представників іншої статі;
- вікову толерантність – неупередженість щодо апріорних «недоліків» людини, пов'язаних з її віком;
- освітню толерантність – терпиме ставлення високоосвічених людей до висловлювань і поведінки людей з більш низьким рівнем освіти;
- міжнаціональну толерантність – повага до представників різних націй;
- расову толерантність – відсутність упереджень щодо представників іншої раси;
- релігійну толерантність – шанобливе ставлення до догматів різних конфесій, релігійності;
- географічну толерантність – неупередженість до жителів невеликих або провінційних міст, сіл та інших регіонів зі сторони столичних жителів і навпаки;
- міжкласову толерантність – терпиме ставлення до представників різних суспільних верств;
- фізіологічну толерантність – повага до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних людей, осіб із зовнішніми недоліками тощо [4].

В рамках нашого дослідження ми виділили лише види толерантності, які стосуються підготовки майбутніх вчителів до роботи в умовах інклюзивної освіти. Вище перелічені сфери толерантності можна згрупувати за такими розрізненнями:

1. Анатомо-фізіологічну толерантність (гендерна, вікова, фізіологічна);
2. Психологічну (освітня);
3. Соціокультурну (міжнаціональна, расова, релігійна, географічна, міжкласова).

В педагогічній науці тривають активні пошуки шляхів удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя, вироблення в нього толерантної педагогічної позиції, пріоритетом якої є толерантне ставлення

до всіх учасників педагогічного процесу, зокрема, до дітей з особливостями психологічного та фізичного розвитку, обдарованих дітей та дітей із соціально вразливих груп (наприклад, вихованців дитячих будинків, переселенців, дітей іншої культури тощо). Такі учні відносяться до категорії «дітей з особливими освітніми потребами», чії освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми і перш за все потребують психолого-педагогічної підтримки і толерантного ставлення до себе. Впровадження інклюзивної освіти є важливим кроком на шляху формування толерантного ставлення до інвалідів. Система інклюзивної освіти спрямована на створення безбар'єрного простору в навчанні і освіті усіх без винятку дітей.

Важливим напрямком формування толерантності є педагогіка толерантності, що спрямована на набуття умінь конструктивного врегулювання конфліктів, які в останній час набули загрозливого характеру, та виховання в особистості настанов на ненаситне їх подолання. Педагогіка толерантності розуміється з двох позицій. По-перше, як об'єднуючий принцип усіх прогресивних педагогів, які пропагандують дотримання прав людини в системі освіти, необхідності без застосування насильства розв'язувати будь-які протиріччя та конфлікти, що тут виникають, та взагалі заперечують різні форми агресії у закладах освіти. По-друге, як самостійний напрям сучасної педагогіки, методичною базою якого є терпимість та толерантність як гуманістичні цінності, психолого-педагогічні умови їх розвитку та реалізація принципів терпимої й толерантної взаємодії [3, с. 98–101].

Сьогодні у ВНЗ слід не просто готувати майбутніх спеціалістів, але й навчати їх будувати гармонійні стосунки. Надзвичайно актуальною є потреба формування у студентів духовних, культурних, моральних цінностей у їх загальнолюдському розумінні. Головне завдання у підготовці майбутніх учителів – сформувати ставлення до толерантності як до однієї з ключових цінностей. Зважаючи на прояви нетерпимості, жорстокості, дискримінації, соціальної ізоляції, які простежуються в сучасному світі, необхідно шукати шляхи мирних та толерантних відносин, що є одним із засобів формування гуманного громадянського суспільства. Щоб оволодіти основами культури толерантної поведінки, слід засвоювати навички не тільки професійних, але й соціальних відносин та спілкування.

Однак, традиційний зміст професійної підготовки не завжди сприяє формуванню толерантності. У обмеженій кількості подані навчальні матеріали, що демонструють значення співпраці, діалогу, терпимості, поваги в подоланні конфліктів. Не завжди викладачами використовуються у навчальному процесі дискусії, диспути, ігрові методи навчання, які розвивають толерантне мислення й діяльність у майбутніх фахівців.

На нашу думку, необхідно ввести в програму вузівських курсів

дисциплін (психології, педагогіки, колекційної педагогіки, основ педмайстерності, основ інклюзивної освіти тощо) окремі питання розгляду толерантності, що дозволить:

- глибше оволодіти соціально-психологічними знаннями про проблеми дітей з особливими потребами;
- навчити індивідуальним прийомам взаємодії з різними учнями;
- зняти бар'єри, які заважають співпраці з дітьми в інклюзивному середовищі.

Доцільно використовувати у навчально-виховному процесі метод, який знайшов широке застосування в європейських країнах – психодраму, як один з методів групового психотерапевтичного впливу, в основі якого лежить усвідомлення проблеми через дію в ході театралізованої гри, перенесення своїх почуттів і переживань шляхом входження в роль обраного персонажа. Таким персонажем, наприклад, може бути дитина з фізіологічною чи психологічною вадою.

Важливою умовою використання психодрами як засобу виховання студентів є організація роботи на основі виховної технології, що вимагає розуміння її вихідних принципів, таких як:

- цілеспрямоване створення емоційно-збагачених виховних ситуацій;
- використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості;
- систематичний аналіз власних і чужих вчинків.

Соціальні норми засвоюються студентами, якщо вони емоційно переживаються. Щоб це сталося необхідно демонструвати моральну норму не як поняття, а як форму конкретної події, вчинку чи їх наочних моделей. Тому моральні та життєві цінності у психодрамі подаються насамперед через сюжет, позицію та гру акторів, що робить їх засвоєння більш стійкими, аніж через інші форми роботи.

Психодрама розглядається як соціально-психологічний театр, в якому відпрацьовують уміння відчувати ситуацію в колективі, оцінювати і змінювати стан людини, уміння увійти в контакт з людиною, відмінною від інших. Адже, бути толерантним у педагогічному середовищі означає не тільки перемогти свою неприязнь до «іншого», а й бути чуйним та уважним, доброзичливим стосовно оточення. Тому розуміння толерантності як етичного феномена треба доповнити подоланням байдужості до «іншого», не зводячи її лише до необхідності подолання почуття явного неприйняття.

Таким чином, формування толерантності передбачає цілеспрямовану і обґрунтовану побудову педагогічного процесу, вибір змісту, дидактичних засобів і методів навчання. Доцільно використовувати у навчально-виховному процесі метод, який знайшов широке застосування в європейських країнах – психодраму. Вважаємо, що зазначені у статті

проблеми пов'язані з недостатнім формуванням толерантності як в суспільстві взагалі, так і в системі підготовки студентів вищих навчальних закладів.

Перспективи подальших розвідок полягають у пошуку і вивченні різних підходів до підготовки майбутніх учителів в умовах інклюзивної освіти, формування їх компетентності та толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, використовуючи вітчизняний та зарубіжний досвід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Береговой Я. А. Толерантность. Педагогика толерантности // Педагогика толерантности. – 2004. – № 1. – С. 135–139.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
3. Вісник Житомирського державного університету. Випуск 53. Педагогічні науки Є. П. Степанов, Формування толерантності як невід'ємної складової сучасного фахівця, с. 98–101
4. Орлов А. Б., Шапиро А. Б. Психология толерантности: проблемы и перспективы // Вопросы психологии 2006.
5. Савченко О. Вчимося толерантності / О. Савченко, О. Андрусич // Учитель початкової школи : науково-методичний журнал. – 2014. – № 9(16). – Вересень. – С. 4–8.
6. Шалин В. В. Образование и формирование культуры толерантности / В. В. Шалин // История. – 2002. – № 11. – С. 8 – 10.
7. Ясько Б. А. Толерантність у сучасному суспільстві / Б. А. Ясько // К. : Наукова думка, 2012. – 142 с.